

**ПОЧЕЦИ ТЕОРИЈЕ И ФИЛОЗОФИЈЕ ПРАВА У
СРБА
-Либерално природно право Јована Стејића и Јована
Хаџића-**

Др Снежана С. Савић*

***Резиме:** Теорије либералног природног права представљају последњу фазу почетака развоја теорије и филозофије права у Срба која се више од пола вијека развијала под утицајем природноправних школа 17-ог и 18-ог вијека. Оне, на неки начин, чине прелаз у новију фазу развитка природног права - чистог (умног) природног права те представљају радикалан и одлучан покрет усмјерен, прије свега, против концентрације све државне власти у рукама једног човјека-властодришца. Оваква схватања се карактеришу као правна и политичка филозофија слободе која почива на либералним природним правима а њени најзначајнији представници су, поред Димитрија Давидовића, Јован Стејић и Јован Хаџић (Милош Светић).*

Вриједност дјела и идеја Јована Стејића за српску филозофскоправну и научну мисао уопште, значајни су. Он је Србији, раздираној унутрашњим проблемима и борбом за самосталну државу, приближио, на једноставан и популаран начин, идеје европског просветителства, тачније, једну, за оно вријеме напредну правну теорију и филозофију-теорију природних права и то у њеној индивидуалистичкој концепцији.

С друге стране, Јован Хаџић је један од најистакнутијих правника свога доба, «законодавац и организатор државног живота у Кнежевини Србији», учесник у њеним политичким сукобима, противник апсолутизма, «учитељ и пророк уставобранитеља», према многим мишљењима, «најистакнутија личност у историји српског законо-

* Редовни професор Правног факултета у Бањалуци, дописни члан АНУРС-а

давства и истовремено један од њених најученијих умова», истина неоправдано запостављен.

Живот и рад ове двојице представника теорије либералног природног права значајнији су него што смо ми то склони признати и један су од доказа европског идентитета српског народа. Управо стога, анализа њиховог дјела и идеја представља садржај овог рада.

Кључне ријечи: *европски идентитет, теорија права, филозофија права, либерално природно право, српски народ, закони, просветитељска мисао, слобода, једнакост, правда, разум, рационалист, етичка и правна самосталност индивидуе, природни закони, правни закон, устав, држава, државна сувереност, државно стање, природни закон слободе, правна и политичка филозофија слободе, природна права, закони ума, правда, правне и моралне дужности, етика.*

Теорија и филозофија права у Срба, схваћене у свом уобичајеном значењу, развијале су се упоредо са државним и друштвеним животом српског народа. Иако се почеци овог развоја - уколико теорију и филозофију права схватамо у оном ширем смислу-могу наћи још у времену Душановог царства, у нашој правној теорији прихваћено је мишљење да се они у правом смислу ријечи-формализовани, дакле, као осамостаљене дисциплине, свакако не без разлога, могу наћи крајем 18-ог вијека на политичком, културном и духовном простору војвођанских Срба, чији су интереси и стремљења налазили и свој правнофилозофски израз, а нешто касније, почетком 19-ог вијека и у Србији под турском влашћу које су ту почели развијати управо војвођански Срби.

Дјела ових аутора, поред конкретних, појединачних вриједности, посједују мање-више и неколико општих. Наиме, они су њима модерну европску просвјетитељску мисао тога доба приближили српском народу, руководећи се, у првом реду, потребом образовања и просвећивања тог истог народа као једном од највећих вриједности људског живота уопште. У духу модерних идеја тога доба сви они су тежили стварању модерне српске државе и њеног правног поретка заснованог, прије свега, на слободи, једнакости, правди и разуму.

Иако се, као стална и преоштра критика стваралаштву овог периода упућује оцјена да је оно неоригинално, да његови творци у својим промишљањима нису самостални, не може се порећи чињеница да су та промишљања ударила темељ, како филозофији и теорији права у Срба тако и уставноправном развоју будуће државе српског народа у коме су неки од њих и сами учествовали. Ова промишљања настајала

су упоредо са борбом српског народа за успостављање своје давно изгубљене државе и очувањем свога националног духа и осјећаја. Управо стога, она су допринијела и једном и другом. Поред овога, неки више, а други мање успјешно, ови аутори се у својим дјелима баве најбитнијим питањима теорије и филозофије права. То су, прије свега, проблем-питање поријекла и природе државе и права, проблем стварања што боље државе и њеног уређења, питање основа права, проблем слободе и правде као вриједности које држава и право треба да штите, мјесто човјека у свијету који га окружује, његове дужности и права. Све су то питања од општег значаја за филозофију и теорију права, питања на која се и данас траже одговори. Својим ставовима и одговорима на њих, теоретичари и мислиоци овог времена утрли су пут данашњој теорији и филозофији права у Срба. Ова теорија и филозофија права у општој европској филозофскоправној и теоријскоправној мисли заузимају одређено, рекла бих, значајније мјесто него што смо ми сами склони да признамо.¹ Због тога је, када се говори о појму европског идентитета, потребно указати на њих, јер, без обзира на различите оцјене о њиховој вриједности, оне представљају његов дио.

Схватања овог периода могу се подијелити, условно, у три правца: монархијски апсолутизам са становишта природног права у теократској варијанти (теистичка еманација права и државе) чији су представници: Павле Ђулинац, Петар Стојшић, Симеон Пишчевић, анонимни аутор, Јефрем Лазаревић и Георгиј от Бечкеречкиј; рационалистичко природно право просветитељства 18-ог вијека (просветитељски рационализам Лока, Монтескијеа и Русоа) који представљају Глигорије Трлајић, Атанасије Стојковић, Доситеј Обрадовић, Симеон Петровић, Иван Југовић (Јован Савић), Лазар Војновић, Павле Соларић и Еустахија Арсић; правац демократског природног права који заступа Божидар Грујовић; теорија либералног природног права на челу са Јованом Стејићем, Димитријем Давидовићем и Јованом Хацићем, те чисто (умно) природно право чији је најзначајнији представник Јован Филиповић.

¹ О овоме шире види наш рад *Почеци теорије и филозофије права у Срба*, Бањалука, 1998, као и радове *Филозофија права у Срба* - крај XX и почетак XXI вијека, Зборник радова са научног скупа Филозофско-филолошке науке на почетку 21. вијека - проблеми и правци развоја, Бањалука, 2001, стр. 447-457 као и *Српска духовност и почеци теорије и филозофије права у Срба*, Зборник радова са научног скупа *Наука и образовање - битни чиниоци српске духовности*, Бањалука, 2000, стр. 389-402.

Теорије либералног природног права представљају последњу фазу у теорији и филозофији права у Срба која се више од пола вијека развијала под утицајем природноправних школа 17-ог и 18-ог вијека. Оне, на неки начин, чине прелаз у новију фазу развитка природног права - чистог (умног) природног права те представљају радикалан и одлучан покрет усмјерен, прије свега, против концентрације све државне власти у рукама једног човјека-властодршца. Оваква схватања се карактеришу као правна и политичка филозофија слободе која почива на либералним природним правима, а њени најзначајнији представници су, како је већ речено, Јован Стејић и Димитрије Давидовић као и Јован Хацић (Милош Светић).

Јован Стејић се родио у Старом Араду, у Угарској, 1803. године. Основну школу и неколико разреда гимназије завршио је у мјесту рођења. Гимназију и медицину је завршио у Пешти. Свршивши студије, 1829. године Јован Стејић одлази у Србију и постаје лични лекар брата кнеза Милоша, Јеврема Обреновића. Нешто касније постаје и лични лекар самог кнеза. «Али 1832. године ђудљиви кнез га је отпустио из своје службе, те је он исте године прешао у Земун».² Промјеном политичких прилика Јован Стејић се 1840. године враћа у Србију гдје постаје начелник санитета у попечитељству унутрених дела. Године 1845. постаје главни секретар Државног савјета. Умро је у Београду, 23.11.1853.године.

Јован Стејић је био «један од главних угарских Срба који су у Србију уносили просвештеније и један од карактеристичних писаца српских из прве половине 19.-ог века».³ Сматра се да је и као начелник санитета и као «саветски секретар» радио на просвјетном напретку Србије, поготово стога што је истовремено био и један од главних покретача и радника Друштва српске словесности. Стејићев обиман књижевни рад почиње врло рано, још од 1824.године. Наиме, већ 1826.године у Бечу излази из штампе његов допуњен превод Хуфеландовог дјела «Макробиотика или наука о продуженио живота човеческог». Двије свеске Забава за разум и срце изашле су у Бечу и Будиму 1828. и 1831. године док је Сабор истине и науке доживио два издања: Београд, 1832. и 1866. године. Од Јована Стејића остали су још и Огледи умне науке (Будим 1836.године); Нови прилог за друштвену забаву (Нови Сад, 1839.године); Антропологија или наука о човеку (Београд, 1850. године). Поред овога, Јован Стејић је по разним часо-

² Ј. Скерлић, *Историја нове српске књижевности*, Београд, 1953, стр. 178, 2.

³ Исто.

писима и листовима објавио знатан број етичких, хигијенских и филозофских чланака. Иза њега је такође остао један рукопис о животу Сократа који се све до бомбардовања Београда 1941. године чувао у Универзитетској библиотеци. Скупљени списи Јована Стејића објављени су у Панчеву осамдесетих година 19-ог вијека у издању књижаре браће Јовановић.

Јован Стејић «рационалист по идејама и лекар по професији, сав је васпитан у култу разума, како је то схватао 18. век, и цео његов рад је давање савета како да се складно у човеку и народу одржава душевно и телесно здравље».⁴ Сматра се да су њега као таквог, у првом реду, занимали проблеми практичне филозофије, те да је он као циљ сваке науке поставио «добродетељ и наше дужности познавати и радно време уважавати». С обзиром на вријеме у коме је живио и радио, логично је да је своје идеје «црпио из немачких популарних филозофа са краја 18.-ог и почетка 19.-ог века, нарочито ученика Кантових».⁵ Оно што је карактеристично за Јована Стејића јесте то да је имао посебан начин излагања. Због тога се «може рећи да он није педантски и апстрактни филозоф, он излаже живо и јасно. Он своје излагање поткрепљује и илуструје изрекама и анегдотама, не само из страних писаца свога времена, но и из српске народне умотворине и српског народног живота».⁶

Јован Стејић је човјек нових и напредних идеја и његов поглед био је окренут ка будућности. У својим дјелима износио је напредне идеје. Захтијевао је, у првом реду, да се народ не само душевно, но и материјално уздигне. Осуђивао је интелигенцију која се недовољно одужује свом народу, тражио је савременију наставу у школама, као и бољу организацију самог школства, нападао је на вјерски фанатизам и његове предрасуде, тражио је да се народни језик уздигне на степен књижевног достојанства, што је било у духу европског просветитељства тога доба.⁷

Када је ријеч о филозофији права Јована Стејића мора се истаћи да је она вјерна слика његове опште филозофије, његовог односа према човјеку и свијету у коме је и који га окружује. Она је у првом реду политичка филозофија која је у својој основи филозофија слободе.

⁴ Исто, стр. 179.

⁵ Исто.

⁶ Исто.

⁷ Види: Ј. Стејић, Језикословне примедбе о Караџићевом преводу Новог завета из 1849, *Гласник Друштва српске словесности* за 1894. годину.

Његова правна филозофија у ствари представља примјену «моралне филозофије његове», а да би се његова политичка и правна филозофија могле разумјети, потребно је претходно и безусловно познавати његову етику. Полазна тачка цјелокупне његове филозофије и етике је «противстављање чулне (физичке) духовној природи људској». Управо због тога код Јована Стејића «налазимо развијен облик мисли о човековим природним правима као брани против самовоље. Рођена с човеком, та права су постојана, чиста и вечита».⁸ Управо због оваквог полазног става Јован Стејић се у својим дјелима првенствено бавио правом изобраења и културе, правом слободе и једнакости, правом слободног учења, писања и мишљења, правом части и доброга имена, правом имања и стеченог добра, правом безопасности и одбране, правом брака, правом родитеља и дјеце и сл. Сматрао је да, ако су та права задовољена, човјек може да живи у слободи. Сва та права су природна, а живљење по правима природе права је слобода. «Гди се она газе, забрањују и не слушају, онде је мучно самовољство, и многи људи тешко незадовољством које несреће, неправде, беспутне власти, немира и нужде рађају».⁹ Оваква природна права по њему треба да буду «верна слика њихова», а они сами «чувари и бранитељи слободе».¹⁰

Из овога је очигледно да је Стејићева и политичка и правна филозофија, филозофија слободе која почива на либералном природном праву. Природна права су, по њему, изузетно значајна и обезбјеђују обуздавање самовоље и истовремено неспутан развој свих човјекових способности. Човјек, с обзиром на своју природу, дакле као физичко биће, истовремено зависно од чулних нагона и духовне природе људске, није слободан. Он је, истовремено «словесан створ коме ум, а не животиње којој нагон, закона живота прописује».¹¹

Обдарен, дакле, умом човјек се «својом словесном умном нарави уздиже изнад своје чулне природе и тек тада постиже своју праву и потпуну слободу». Тек када допре до духовног живота који је његова суштина, а што свакако може, човјек, по Стејићу, постаје слободан. Управо стога човјек, као слободан, треба по дужности, «по оним законима поступати које му ум прописује». На овај начин слобода код Стејића поприма облик «везивања нашег за законе ума као за наше

⁸ Како то наводи Д.Н.Баста, *Преображају идеје права*, Београд, 1991, стр.4.

⁹ Ј.Стејић, *Природна права човека* у Скупљени списи дра Ј.Стејића, други део, Панчево, Наклада књижаре браће Јовановић, без године издања, стр.82.

¹⁰ Исто, стр. 91.

¹¹ Исто.

сопствено биће».¹² При томе је ум дар Божанства помоћу кога се човјек уздиже изнад чулне природе своје и на тај начин постиже слободу и «само зато, јер подједнако припада у оба света, природни и духовни, за човека постоји појам моралног умовања или дужности».¹³

Морална дужност или самообавезивање је веза између «царства природе и царства духа, између човека као чулног и човека као моралног бића». Основ ове дужности је у општем умном закону «закону естественом који се прописује од ума». Радња из дужности је истовремено слободна радња. Слобода или радња из дужности је дакле једини циљ који је човјеку сам ум поставио јер Јован Стејић каже: «не чини ништа што конач умне нарави у теби и другима кварити и укидати може - закон правде, и чини све оно што конач умне нарави у теби и у другима произвести и улепшати може - закон доброте».¹⁴ Из овога је видљиво да је садржина општег умног закона - правда и доброта, а основ обавезивања и истовремено слободе - морална дужност (самообавезивање).

Јован Стејић у разматрању ових проблема разликује етику у ширем смислу ријечи као науку о моралу и етику у ужем смислу - науку о праву. Сагласно томе, дужности, по њему, могу бити правне и моралне. Моралне дужности су оне дужности «које нам чинити треба, не по судејском закону који натерује, већ из поштовања к умној људској нарави».¹⁵ Правне дужности, на другој страни, су оне «које нам императив разума налаже да чинити ваља, да по законима које државно правитељство по различитим временима и људства потребама издаје и силу и власт имају, натерати - живимо добро и поштено, по захтевању особне и обштинске среће...».¹⁶ Дакле, и моралне и правне дужности свој основ налазе у природном праву и важе категорички. Иако се разликују, правне дужности су истовремено и етичке, јер произлазе из истог основа - природног права - разума. Императив овог разума - природног права је да «човек с другим људима не може другојачије живети, него с везом у грађанској дружини или држави, јер се само у њој закони права у сили држати и све потребе, које су за истинити човелчији живот нужне, за најбољи начин наћи могу».¹⁷ Из оваквог

¹² Р. Вл. Радовић, Либерално природно право у политичкој филозофији Јована Стејића и Димитрија Давидовића, *Архив за правне и друштвене науке*, 1-6/1940, стр. 450.

¹³ Исто.

¹⁴ Ј. Стејић, цит. дј., IV, стр. 8.

¹⁵ Исто, IV, стр. 172.

¹⁶ Исто, стр. 80.

¹⁷ Исто, стр. 21.

става произлази и Стејићево схватање државе. Наиме, потреба за државом и «љубав у државном стању» је за сваког човјека «најнужније савести дужност, те је дужност наша да нигда оно не чинимо, што држави неред или опасност нанети може». Напротив, потребно је и нужно (дужност) да чинимо све оно што «државу одржати, осилити и украсити може, дакле: поштовање и покорност према законима државе».

По Јовану Стејићу, морал и право су подударни, јер се заснивају на истом основу - природном закону слободе, представљају њене «чуваре и бранитеље» и истовремено се идентификују са мудрошћу и «обштинском вољом». Због тога законе грађанске треба да «искусни људи, правом правитељствујушче власти, састављају и издају», а они ће као такви народ «у јединству држати». Правна норма је у том смислу највиша етичка вриједност, при чему Стејић ствара и једну «рационалистичку конструкцију државног јединства - државног стања и државне суверености».¹⁸ У складу са тим је и његово схватање устава као гаранције за остварење природних права. Устав је, по њему, «превод евангелија, устав мира и слободе... који ваља сваки напамет да научи да по њему и по науци о народном благу и наравствености треба чувати се да се самовољство не осили и право човечије у милост не претвори».¹⁹ Иако је држава нужност човјековог живота у њој, поред моралне дужности, која је у основи слободе, Стејић у својој филозофији уводи и принуду која постоји поред моралне дужности. Наиме, он говори о принудном карактеру «правног закона», који «штити слободу личности и својину и народне масе организује у државу подводећи их под њен правни поредак према идеји права», у ком «лежи суштина природног права».

Иако је у човјековој природи оно доминантно уму, због чега човјек и јесте човјек, а не звијер, Стејић каже «сунце се и месец мења, али прости пук постаје све простији пук кога само страх од закона у миру и поретку држати може»,²⁰ чиме практично доводи у питање своју теорију о моралној обавези - дужности. Јер, наиме, он тврди да је морална дужност у основи слобода у којој се остварују природна права, али истовремено ту моралну дужност негира говорећи о нужности принуде за прости пук који ту моралну дужност не може достићи. На

¹⁸ Р. Вл. Радовић, цит. дј., стр. 452.

¹⁹ Види: *Нови прилог за душевну забаву*, 1839, Отбирци, стр.245, *О држави*, Голубица, IV, 1842, стр. 117.

²⁰ Ј. Стејић, цит. дј., стр. 118.

овај начин он врши диференцијацију међу људима и истовремено правну норму оправдава као заповијест везану принудом, што она у ствари и јесте. Али, на другој страни се поставља питање - како, ако је она истовремено произашла из закона слободe и природних права? Одговор је, по њему, у повлачењу разлике између самовоље и слободe. Наиме, слобода није апсолутна, она не значи могућност за било какве радње, већ, напротив, своди се на «могућност за морално одговорну радњу». Али, ко ту могућност има? Да ли сви људи, или само они изван «простог пука»? На то питање Јован Стејић не одговара. Истичући «ко нас спречава да нешто чинимо што нашој моралној слободној вољи супроти, тај спречава истина делање наше самовоље, али не спречава делање наше слободe» чиме покушава да докаже да је правну принуду могуће измирити са идејом слободe. Ако правном принудом од нас траже оно што би од нас тражила наша сопствена воља, истиче он, наша слобода не би била ограничена, већ напротив, дошло би до «ограничења самовоље слободe ради».

Природна права су свети и тврди закони ума и срца и све оно што нам они налажу не може бити ограничење слободe јер они дјелују у складу са њом и у циљу њеног остварења. Као такви, они обезбјеђују мир, напредак и срећу. «Они су чувари и бранитељи слободe»²¹. Постојање принуде и «правних закона» Стејић оправдава када каже да они «постоје и треба да се примењују не због разумних и добрих људи, већ они који је разум слаб, па не познају права и дужности своје, по којима им се треба владати, да добродетељу и полезни поступак живота покажу, а ових је срце неваљало, па су злоћудни, али и пусти и радо права обштинска под ноге међу, а тако и слободу и срећу других људи поткопавају и руше. За њих се грађански закони највише издају и издавати морају, због њи власт обштинску и сваког човека понаособ слободу стегом и нагоном, који им закони налажу, бране и чувају...» Управо због овога, а ради доброг стања цијелога друштва (државе) «мора сваки једну чест од своје независности за обштину жртвовати...»²², а све у циљу очувања права слободe. Уколико не би било тако, Стејић сматра да би све почивало на праву јачега «тојест по праву курјака, медведа, тигра и орлова».²³

По Јовану Стејићу, право свој последњи основ налази у идеји ума као «једној инстанцији која има да укаже на један правни поредак који

²¹ Исто, III, 29-30,18.

²² Исто, II, 77.

²³ Исто, I, стр.25.

своју вредност и важење сам у себи носи».²⁴ Ум је дакле највиши законодавац «толковатељ» и као такав открива оно право и поредак «које је с човеком рођено и у његовом бићу као човека основано, дакле, природно право људског разума».²⁵ Правни закони су, по Стејићу, легитимни по своме «чисто иманентном квалитету», уколико се њихова садржина не коси с разумом и природом људском. Позитивно право се своди на «вршење одредаба природног права чијим је вредностима у принципу условљено његово важење као и важење правног поретка уопште».²⁶ Управо због овога природна права као што су: право изобраења и културе, право слободе и једнакости, право слободног учења, писања и мишљења, право чести и доброг имена, право имања и стеченог добра, право безбедности и одбране нашег живота, наше слободе, нашег мира и слично, само су елементи једног таквог поретка. На овај начин Јован Стејић у духу владајућих природноправних теорија рационалистичке варијанте ствара теорију о либералним природним правима која су «чиста, вечита, непроменљива».²⁷ Оваква схватања Јована Стејића говоре о његовом специфичном етичком схватању државе и права чији је основни задатак чисто етички, при чему се сматра да он то чини под директним утицајем Гавреа и Стувеа. Наиме, он државу и право схвата и на понешто другачији начин говорећи о нужности друштвеног живота човјека. «Друштво је човеку од нарави опредељено, јер тек у овом и с овим бива он оно што јест и што би требало увек да је човек»²⁸, и како год «се дружба која се за њега старала, заслужује да се и он за њу стара, и да и он према њој исто тако заслуге набавља, као што је она трудећи за њега, себе сакупила... И будући да он за свашта њој једној и самој има благодарити, то мора, не само чинити много за њу, но и жртвовати, теглити и трпити...»²⁹

Човјек у природном стању - стању бесправности слаб је «... он хоће ред, да је слободан, али што му помаже право које није у стању, у сили и цјелости држати?»³⁰ Управо због тога излази се из овог несигурног стања и заснива се право стање «ради обезбеде приватног права организује се државна власт», па «зато и ступа у државу остављајући

²⁴ Р. Вл. Радовић, цит. дј., стр.54.

²⁵ Исто.

²⁶ Исто.

²⁷ Исто.

²⁸ Ј. Стејић, цит. дј. стр. 50.

²⁹ Исто, II, стр. 77, 82.

³⁰ Исто, VI, стр. 113.

нека своја природна права да би веће задобио».³¹ Држава, по њему, има и једну другу функцију. Она треба да « многу неједнакост принуде опет нама и силу јачега ограничава». Држава треба да буде организована на закону, а он је « врховна вредност државног живота... закон је над свима и владоцем». На овај начин у Стејићевим дјелима долази до изражаја идеја супротстављања крутом апсолутизму у Србији тога доба. Он, наиме, покушава да приближи идеју слободе и идеју државе и права спајајући их у једно чврсто јединство, «правни закон» који је негација неправедности и излазак из ње као природног стања, те улазак у грађанско стање управо да би «веће добро задобио».³² Он износи либералне аргументе природноправне школе које комбинује са теоријом друштвеног уговора, при чему овакве идеје у Србији тога доба, слично идејама Божидара Грујовића, представљају новину.

Сматра се да је у конципирању својих оквирних филозофских идеја Јован Стејић стајао под непосредним утицајем, односно, како сам каже, «код којих је руководство у главним мислима тражио», у првом реду, «популарних немачких филозофа Ј. Ј. Енгел, Ц. Ј. Гарве, следбеник Локов, Ј. А. Еберхард и Круг, као и других». Није нимало чудно што је код Јована Стејића, управо због оваквих утицаја, а и саме природе његове, дошло до наглашавања етичке и правне самосталности индивидуе, стварања рационалистичке конструкције државног јединства, «државног строја» - и државне суверености, «да би се, с једне стране, рационалним извођењем државних и културних циљева у односу на једну позитивну вољу законодавца која ће поштовање закона моћи да изнуди, постигла општа сигурност и благостање, или, с друге стране, у смислу идеалистичком, спровело важење правне идеје - «правног закона» као највише етичке вредности».³³ Због оваквих идеја које у Србији тога доба нису наишле на плодно тло за своју реализацију,³⁴ а које ће касније покушати реализовати и даље развијати Димитрије Давидовић, Јован Стејић долази у сукоб са кнезом Милошем Обреновићем.³⁵ До сукоба долази стога што је Стејићева књига *Сабор*

³¹ Исто, V, стр.113, II, стр. 78.

³² Исто, стр. 78 и 113.

³³ Р. Вл. Радовић, цит. дј., стр. 454.

³⁴ Иако је «Стејић осамдесетих година XIX века још увек имао читаоце и поштоваоце», како то истиче М. Павић у *Историја српске књижевности класицизма и предромантизма, Класицизам, Београд, 1979, стр. 484.*

³⁵ Потребно је истаћи да «апстрахујући личне и политичке разлоге због којих је Милош Обреновић дошао у сукоб са Јованом Стејићем, Стејићева књига «Сабор истине

истине и науке, «сама по себи врло добра и за списатеља њена славна, за сад тамо никако није за штампање, макар се у свакој речи покретали јерови, и на крају и у среди и из почетка, нити се ја могу начудити какав је цензор њу први пут допустити могао. На књиге о правима природним човека данас се попреко гледа и у где којим Европејским, уређеним државама гди људи та права своја прилично уживају, а у Србији за сад о том писати, особито о праву слободе и једнакости, о праву чести и доброј мери, и о праву имања и стеченог добра, опасније је за Вас од прокламације Чарапића и учитеља Мије, јер за онаку прокламацију сваки зна, да све није ни истина, што се у њој пише, књигу која је с допуштењем правитељства наштампана има право свак јавно читати и толковати држећи све за истину, што се у њој као књизи пише».³⁶

Но, унаточ томе, вриједност Јована Стејића и његовог дјела за српску филозофску и научну мисао уопште, значајна је. Он је Србији, раздираној унутрашњим проблемима и борбом за самосталну државу, приближио, на једноставан и популаран начин, идеје европског просветитељства, тачније, једну, за оно вријеме напредну правну теорију и филозофију - теорију природних права и то у њеној индивидуалистичкој концепцији. То ће касније другим ауторима, у првом реду Димитрију Давидовићу, послужити као основ ограничења апсолутистичке владавине монархијског типа и представљати окосницу свих каснијих политичко-правних расправа.

Ако прихватимо као тачну тезу да «у филозофији није једина вредност у стварању филозофских система», те да то не значи, међутим, «да се у српској филозофској мисли не могу наћи вредности које заслужују да уђу у европску културу и филозофију као врло успешни напори да се дубоко схвате природа и друштво»,³⁷ онда ћемо дјело Јована Стејића схватити правилно и дати му значај који несумњиво има.

Са друге стране, Јован Хацић (Милош Светић), како се сам потписивао, рођен је у Сомбору 8. 9. или пак 19. 9. 1799. године.³⁸ У

и науке» (друго издање) од 1866. године била је једно од првих издања у обновљеној Србији », истиче В. Стојанчевић у Милош Обреновић и његово доба, Београд, 1990.

³⁶ Како то наводи В. Караџић у Писму кнезу Милошу - од прије 24. 10. 1832. год. о чему шире види: К. Богдановић, Јован Стејић, књиге Матице српске, бр. 46, Нови Сад, 1914.

³⁷ Д. М. Јеремић, О филозофији код Срба, Нови Сад, 1966, стр. 7.

³⁸ Први датум наводи Ј. Скерлић у Историја нове српске књижевности, Београд, 1953. године, док се у Енциклопедији Југославије наводи датум 19. 9. 1799. године. М.

Сремским Карловцима и Пешти завршио је гимназију, а у Пешти и Бечу права. Године 1826. у Пешти је положио докторат права. Те године је, са неколико Срба, пештанских трговаца, основао књижевно друштво Матица Српска, чији је први председник био, и то у периоду од 1826. до 1833. године. Од 1827. године у Новом Саду се бави адвокатуром, гдје је истовремено у периоду 1830-1848. године био и директор новосадске гимназије, фишкал Бачке конзисторије (1831-1834) и сенатор новосадског магистрата (1834-1869.године). У периоду 1837-1846. године борави у Србији гдје ради на доношењу првих закона. Резултат тог његовог рада је низ закона: Грађански закон из 1844. године, Устројства правитељства, правде и просвјете, унутрашњих дјела, иностраних дјела, Кнежеве канцеларије, војске и војних судова у рату и миру, апелационом и окружном суду, о нахијским старјешинама, о општинама, о подјели добара, о хипотекарним и интабулационим предметима, о ренти.³⁹ Од 1830. до 1832. године уређивао је Летопис Србски, а у периоду 1839-1844. године београдску Голубицу. Године 1864. у Новом Саду покренуо је часопис *Огледало србско*, који се није успио одржати.

Јован Хацић је један од најистакнутијих правника свога доба, «законодавац и организатор државног живота у Кнежевини Србији, учесник у њеним политичким сукобима, противних кнеза Милоша, учитељ и пророк уставобранитеља».⁴⁰ Научни и књижевни рад Јована Хацића врло је обиман. Осим права он обухвата поезију, историју, филологију, преводе. Његови критичари склони су да га окарактеришу као тројаког и то као «историјски, језички и правнички».⁴¹ Јован Хацић се у историји бавио најстаријом српском и југословенском прошлoшћу и Карађорђевићевим устанком. Најчувенији је по својим језичким радовима и по препиркама које је због њих водио са Вуком Караџићем. У «правним пословима» Јован Хацић је најпознатији у области законодавства. Наиме, сматра се да је он « најистакнутија личност у историји

Кићовић у Јован Хацић, Књижевна студија, Нови Сад, 1930, стр. 2 такође наводи први датум, што је вјероватно тачно, јер то поткрепљује вјеродостојним подацима.

³⁹ Шире в. Љ. Кркљуш, Јован Хацић и конституисање уставног поретка Србије, Зборник МС за друштвене науке, св. 97/1994, стр. 31, уз напомену да Ж. Милисавац у Победи и порази Јована Хацића, Зборник МС за друштвене науке, св. 97/1994, стр. 18, наводи: «његова правничка делатност деценијама је прећутно потискивана у заборав».

⁴⁰ Ј. Скерлић, цит. дј., стр. 180, уз напомену да М. Луковић, Развој српског правног стила, Београд, 1994. године, стр. 50 о њему говори као о главном законописцу у Србији прве половине 19. века.

⁴¹ М. Кићовић, цит. дј., стр. V.

српског законодавства» и истовремено један од њених најученијих умова.

Јован Хаџић се у књижевности јавља пјесмама из 1821. године, чиме се практично већ тада уврштава у најугледније српске пјеснике тога доба. У овој области он је, као рационалист, по опредјељењу и васпитању, први у Срба дао теорију о објективној лирици. Хаџић је био веома плодан преводилац. Преводио је Хомера, латинске класике Вергилија, Марцијала, Цицерона и Хорацијево дјело «*De arte poetica*» (Књига о стихотворству из 1827. године). Од њемачких аутора преводи Хардера, Лесинга (Натан Мудри) 1861. године, Гетеа, Шилера и др. Његова најпознатија дјела су: Одзив младог србскога духа на Глас Арфе Шишатовачке, Новине Србске 1821. године; *Dissertatio inauguralis juridica de causis matrimonium dissociantibus*, Budaе, 1826. године; Ситнице језикословне I, Нови Сад, 1837. године; Утук или Одговор на Ситнице језикословне, Нови Сад, 1839. године; Утук II или Одговор на Вуков одговор на лажи и опадања у Србскоме улаку, Београд, 1844. године; Утук III језикословни о језику и правопису србском, Нови Сад, 1846. године; Дјела Јована Хаџића I, Пјесме изворне, Нови Сад, 1855. године; Дјела Јована Хаџића II, Преводи, Карловци, 1858. године; Устанак србски под Црним Ђорђем, Нови Сад, 1862; Дух народа србског, Карловци, 1858. године и друго.

Јован Хаџић је «један од најактивнијих писаца српских свога доба. Образован човек и гипка духа, он се огледао на неколико поља»,⁴² али нас у овом случају свакако занима само правна област. С обзиром на чињеницу да је Јован Хаџић имао «рационалистичко схватање поезије» и осталих питања којима се бавио «он садржину истиче над формом, разум над маштом и осећањем»⁴³, чиме је по својим ставовима, а у духу тога времена, у основи рационалиста. Он је због својих схватања «као нико други од српских писаца, у исто доба тако претерано нападан да су га једни држали за књижевнога Обилића и националнога пророка, а други за шарлатана и незналицу».⁴⁴

Свој рад у области законодавства Јован Хаџић је схватао «по сваки народ судбоносном мисијом», и био је сретан што га «Србија зове, да му као таквом пророку, своју судбину у руке преда. Зато, дирнут у најчувствелнију жицу внутарности своје, тронут и обузет особитим чувствама», он види «велике и знаменте последице по народ

⁴² Ј. Скерлић, цит. дј., стр. 182, 183.

⁴³ Исто, стр. 181.

⁴⁴ М. Кићовић, цит. дј., стр. V.

српски».⁴⁵ И управо тако он је приступио изради законика за Кнежевину српску. Али, на самом почетку Хаџић наилази на кнеза Милоша који му «изричито наглашава своју најживљу жељу» да ти закони морају бити у најстрожем монархистичком духу и да се у њима не поткраде ништа што би, макар у најудаљенијем смислу, са поменутом монархијом стојало у нескладу».⁴⁶ На другој страни, непоколебани Јован Хаџић и његов сарадник на изради законика Василије Лазаревић, истичу да намјеравани закони свакако морају одговарати савременим потребама и приликама земље, затим њеном духу, навикама, приликама и обичајима.⁴⁷

Како се идеје Јована Хаџића о држави и карактеру права, дакле његова правна и политичка филозофија могу само дјелимично сагледати из његових општих ставова у књижевности и из нацрта закона и устава које је сачинио, покушаћемо да у њима подвучемо само најважније. Може се рећи да је Јован Хаџић, као вриједан и образован човјек, у првом реду, био присталица закона, «законских параграфа»,⁴⁸ пред којим сви «од владара до сељака, не би познавали разлике, и по њима би се човек престао сматрати стварју». Право је дакле, само оно што је као такво законодавац одредио у закону, а преступе и злочине треба строго кажњавати, а «неправду искључивања женских из наслеђа ваљало би исправити». Јован Хаџић «више од свега Србин, родољуб и идеалист»,...»најискреније је желео да свом драгом народу, за чију је корист увек истицао да живи, удари правни поредак, и да га на тај начин, како је он мислио, задужи једним добром које условљава

⁴⁵ Исто, стр. 75.

⁴⁶ Исто, стр. 76.

⁴⁷ Колико је значајан посао чекао Јована Хаџића и колики се значај томе придавао свједоче и стихови Исидора Стојановића, испјевани поводом Хаџићевог доласка у Србију, објављени у Голубици, 1, стр. 217: «Данас гусле увелико јече/ Вила иј је дивно удесила,/Грло им је јасно као звоно,/Дух пробуђен, а весело срце,/ Све због тебе, Светићу предраги,/Жељни госте, знаменити Србе...», док Т.Васиљевић у «Рад на законима за прве владе кнеза Милоша 1828-1837, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду, 1-3/1984., стр.139. говори сљедеће: «...Кнез Милош је тако у овом случају, тражио одобрење за долазак Јована Хаџића и Василија Лазаревића. У молби је као задатак који треба да обаве била означена припрема закона који су у току. Питање је, међутим, да ли је то била права намера кнеза, односно да ли је то била његова једина намера. Позив правницима из Аустрије пао је у време када су се старешине (каснији уставобранитељи) борили непосредно и преко својих иностраних веза за устав и Савет, за који се борила и Русија, а са којим се кнез никако није слагао. Кнезу је била потребна стручна помоћ да се одупре тим захтевима и да пронађе решења која одговарају кнежевим идејама и у исто време имају изгледа да буду прихваћена од друге стране».

⁴⁸ М. Кићовић, цит. дј., стр. 78.

живот».⁴⁹ Хацићев Нацрт устава од 7. 3. 1838. године, састављен је од десет глава са 143 члана. У првој глави говори се о независности и самосталности Србије у унутрашњој управи, те о грбу и застави. Друга глава је посвећена кнезу, гдје стоји да кнез управља народом и земљом у сагласности са Државним саветом и Народном скупштином. Трећа глава говори о Државном Савету који је послјије кнеза највиша власт у Србији. Савет под кнежевом врховном управом и надзором управља земљом и народом у свим гранама државних послова. Чланове Савета поставља кнез на приједлог Савјета. Све законодавне одлуке зависе од кнежевог одобрења. Ако кнез не да одобрење послјије представки Савета, ове се одлуке износе пред Народну скупштину на разматрање и коначно рјешење. Четврта глава је посвећена Народној скупштини. Скупштина се конституише на тај начин што у њу улази један број чланова по положају и из сваког среза по два народна представника. Она утврђује и разрезаје порез, прописује начин употребе и управљања државним и народним добрима. Она такође прима или одбацује законске приједлоге Савета којима је кнез ускратио потврду, одлучује о безбједности земље и народа, државним приходима и расходима. Пета глава говори о организацији и унутрашњем уређењу Србије, док је шеста посвећена финансијама, а седма садржи одредбе о правосуђу Судови суде у три степена и независни су у раду. Трећа, последња инстанца је Државни савет. Судови суде по обичајима, док се закони не донесу, као и по општим правним начелима, здравом разуму и по чистој савјести. У осмој глави се говори о цркви, док девета глава садржи гаранције нарочитих права становника. Личност и својина су по уставу неприкосновени. Сваки Србин је једнак пред судом, сваки слободно бира мјесто становања, начин васпитања и образовања своје дјеце, сваки има право на сва звања и достојанства према својим способностима и заслугама. Забрањује се кулук и проглашава слобода трговине. Десетом главом обухваћена су права чиновника - право на пензију међу првима.⁵⁰

Како је видљиво, устав је тежио да кнежеву власт сузи и пренесе је на Савет, Народну скупштину и народ. Србија је у уставу виђена као

⁴⁹ Исто, стр. 79.

⁵⁰ Сматра се да су основи за овакав нацрт устава прије свега: права која је српски народ добио разним султановим актима и која је гарантовала Русија, постојећи обичаји, постојећи ред, народне потребе, главни принципи разума и правичности, географски положај Србије и њено сусједство са Аустријом, о чему шире види код Љ. Кркљуш, цит. дј., стр. 28.

кнежевина са унутрашњом самосталношћу, а под заштитом Русије. Кнез влада земљом у сагласности са Саветом и Народном скупштином. Савет је ту учињен свемоћним и после кнеза је највећа власт. На тај начин и он управља земљом у сваком погледу и ужива кнежево и народно повјерење: он подноси Скупштини законске приједлоге које кнез два пута одбије. Саме чланове Савета поставља кнез на његов приједлог. Они су стални и не могу бити смијењени док се не замјере Порти и земаљским законима. Државна благајна стоји под управом Савета који једини располаже издацима из ње. Скупштина одлучује о свим важнијим питањима, а за све то њени чланови уживају по својој савјести слободу ријечи, за коју не могу бити одговорни. У уставу се такође гарантују неповредивост стечених права Хатишерифом и Бератом од 1830. године као и ферманом од 1833. године, народне потребе и обичаји, законодавна правда једне уређене државе, судска независност и владавина закона. Нажалост, познате прилике су условиле распуштање Комисије за устав и истовремено неприхватање оваквог нацрта устава.⁵¹

Иако Јован Хаџић своје слободоумне идеје, изложене у нацрту устава који је одбачен, није успио и званично остварити, оне су дошле до изражаја у изради Закона о устројству Државног савета, који « није само разрађивао и прецизирао уставне одредбе, него их је и мењао».⁵² По уставу је, наиме, кнез слободно бирао савјетнике, док је по Устројству Савета он могао да их изабере само на приједлог самог Савета. Такође је дошло до ограничења права кнеза у односу на владу. Кнез је, по уставу, постављао ministre, док је по Устројству Савета он могао да постави ministre на приједлог Савета и из круга савјетника. По уставу он је имао извршну власт, али је она путем министарства које је постало само један савјетски одбор, прешла у руке Савета. На тај начин Савет је добио потпуну власт, и законодавну и извршну. По устројству Савет израђује законске пројекте, а приједлог да се пројекат законика изради могу поднијети кнез, ministre, савјетници и свака друга власт, а може и сам Савет, по сопственој иницијативи. Пројекат

⁵¹ Наиме, овако израђен и образложен Хаџићев устав Комисија је примила без примједбе, али знајући да кнез Хаџићево мишљење не дијели и плашећи се да му се не замјери, она га је кнезу спровела само са Хаџићевим потписом. Тако Комисија није дошла ни до каквог резултата. Уз то је Хоџес кнеза, као његов главни ослонац, наговорио да питање устава остави увиђавности подмитљиве Турске. Кнез је ради тога Комисију за устав распустио, како то наводи М.Кићовић у цит. дј., стр. 88, позивајући се на Огледало 196-198.

⁵² Мисли се на Турски устав из 1838. године.

који је Савет усвојио већином гласова подноси се кнезу на потпис. Потом се закон обнародује.⁵³

Након немира у Србији, одласка кнеза Милоша и постављања Вучића и Петронијевића за савјетнике малољетном кнезу Михаилу, буне у априлу 1840. године, Хаџић на упит кнеза о њој, као «човек од закона», одговара да се «са силом не може сложити и да се зато са својим законима склања у страну».⁵⁴ Он ће, као непомирљив противник револуције, као нечега «најгорег и најопаснијег», у стиховима рећи: «Погажен устав, светиња презрена,/ У праху закон. Судови заплћени,/И порок гнусни диже главу». Из наведених стихова је видљиво да је Јован Хаџић био велики поборник закона и законитости, правде и слободе.⁵⁵ Рационалист и демократа, он дубоко вјерује у побједу ових вриједности и даље каже: «Зли неће рушит реда и закона,/ И устав с правдом светлеће Србији...»⁵⁶ На више мјеста у својим дјелима, али и у животу, Јован Хаџић се супротстављао апсолутизму, поготово Обреновића са којима је због својих идеја дошао у сукоб. Тако у преводу Вајцлова чланка *Дух државне науке код најстаријих народа* говори о срамоти старих народа који су зависили од самовоље неограничених владара, чиме практично алудира на деспотизам Милоша Обреновића, што је и логично с обзиром на чињеницу да је био освједочени бранилац закона и противник силе. Стога поводом доласка Карађорђевића на власт каже: «У сину се отац јавља,/Божје правде сија зрак,/Златни да нам век обнавља/ И жељезни сруши мрак».⁵⁷

Јован Хаџић, човјек изузетних способности, са израженим родољубљем и оданошћу Србији, учинио је много у њеном културном и научном развоју. У првом реду у њеној књижевности, иако су га и у том смислу често критиковали,⁵⁸ а потом и на правном и политичком

⁵³ Шире в.: Љ. Кркљуш, *цит. дј.*, стр. 31.

⁵⁴ Ј. Хаџић, *Дела*, I, 200-201.

⁵⁵ Ради илустрације, потребно је навести мишљење С. Јовановића изнесено у Политичким и правним расправама, II, Београд, 1932, стр. 141, 142, гдје каже: «Ма какви били закони које је написао, он је искрено желео да у Србији место личне владе заведе владу закона».

⁵⁶ Ј. Хаџић, *Дела*, стр. 129.

⁵⁷ Исто, стр. 137.

⁵⁸ Тако Ј. Скерлић у *цит. дј.*, стр. 182 истиче да ни на једном пољу Јован Хаџић није имао успеха и да је најпознатији по препирци са Вуком Караџићем, поводом чега М. Кићовић у *цит. дј.*, стр. VI, каже да је и покојни Скерлић увиђао да Хаџић вреди више но глас који су му његови противници оставили.

плану.⁵⁹ Он је по својим идејама рационалист, демократа, либерал, иако су његови критичари склони рећи да «иако Хаџићев национализам није ишао даље од српства, иако његов демократизам није ишао даље од савременог мађарског либерализма, и мада његова политичка схватања нису излазила из оквира савремених закона и државних граница, он је као конзервативац и опортунист, водио једну легитимну, али одлучно народну политику, за једно четврт века бранио је свој народ у Угарској, за његово добро учинио доста, и за то време био један од његових најугледнијих политичких представника. Својим радом у Србији, он је, више него ико до њега и у његово време, културни рушилац деспотизма и творац правне свести тога нашег краја. А као законодавац Србије, он је у историји њенога законодавства најкрупнија личност».⁶⁰ Исто тако, сматра се да, иако су његове вриједности неспорне, он «као конзервативац, упоран и мало талентован по природи, а укалуљен по васпитању, са вером у неприкосновеност државних и књижевних параграфа»,⁶¹ није имао «ничега револуционарнога и новаторскога, те да је зато и дошао у сукоб са Светозаром Милетићем, на пољу политике, и Вуком Караџићем, на пољу књижевности и науке о језику».⁶² Јован Хаџић, «један од најобразованијих Срба свога времена, врло свестран радник и плодан писац, који је све постигао што се вредношћу и добром вољом може постићи»,⁶³ оличење је једне епохе која траје цијели 18. и прву половину 19-ог вијека, «можда најизразитији носиоц образовања и менталитета наше прве половине 19.-ог века».⁶⁴

Јован Хаџић је након дугогодишње болести умро у својој кући у Новом Саду, 22. 4. 1869. године у седамдесетој години живота.⁶⁵ «Да би

⁵⁹ М. Кићовић, *цит. дј.* стр. 329, уз напомену да се сматра да Хаџићев рад на законодавству Србије несумњиво представља епоху у његовом изграђивању, како то наводи М. Луковић у *Изградња српскога правног стила*, Београд, 1994, стр. 51.

⁶⁰ Исто, стр. 330.

⁶¹ Уз шта треба примјетити да га је Вук Караџић у првом Одговору на Хаџићеве ситнице језикословне из 1837. године назвао «фушером и шарлатаном», а М. Луковић у *цит. дј.* стр. 50, истиче да су Хаџића ове две речи «пратиле као коб до наших дана».

⁶² Ј. Скерлић, *цит. дј.*, стр. 182.

⁶³ М. Кићовић, *цит. дј.*, стр. 330.

⁶⁴ Исто.

⁶⁵ Ж. Милисавац у *Победи и порази Јована Хаџића*, Зборник Матице српске за друштвене науке, св. 97/1994, стр. 17. истиче «Када је умро, 22. априла (4. маја) 1869. године, Матица као да се тргла. На седници Књижевног одбора, а која је одржана сутрадан после Хаџићеве смрти, председавајући Михаило Полит-Десанчић предложио је следеће закључке, које је Књижевни одбор једногласно прихватио: да при опелу говори неко од чланова у име Матице, да се истакне црна застава на Матициној згради

Хацићева успомена била у Матици увијек будна, ова је замолила Хацићку да јој уступи слику свога мужа. Она је то учинила, и Матица јој је дала једно од највиднијих места, поред Саве Текелије.⁶⁶ «На предлог претседника Јована Суботића, једногласно је донесена одлука да се у записнику изјави највећа жалост за матичиним оснивачем, који је својим многоврним радом великих заслуга себи у српском народу стекао».⁶⁷

На крају, може се закључити да «та многострана Хацићева делатност, неоправдано занемарена и заборављена, захтева подробну и објективну анализу, неоптерећену наслеђеним судовима и предрасудама», те да би се «када би се таква анализа обавила, нема сумње, добила не само јаснија слика о једном од незаобилазних књижевних и друштвених посленика српских у првој половини 19.-ог века, него и о једном времену усталасаном проблемима који данас већ стоје далеко иза нас».⁶⁸

и да се убудуће истакне увек када умре неко од Матичиних чланова, ако је књижевник, да се позову Матичини чланови « да одаду последњу пошту покојнику при спроводу». На опелу у цркви говорио је Матичин секретар А. Хацић, а у Матици бр.12 од 30. априла објављен је чланак у којем су признате његове заслуге за српску културу.

⁶⁶ Ж. Милисавец, *цит. дј.*, стр.18 истиче да је заузимањем Јована Суботића, од Хацићеве удовице добијен Хацићев портрет и том приликом је у записник Управног одбора уписано да Друштво, ценећи његове заслуге, «ставља сада у записник своју велику тугу и жалост над губитком, који је ово друштво, а и књижевност српску постигао смрћу Јована Хацића-Светића. Са извесним закашњењем, али ипак».

⁶⁷ М. Кићовић, *цит. дј.*, стр. 219.

⁶⁸ Како то наводи Ж. Милисавец у *цит. дј.*, стр. 18.